

Historisk statistik för Sverige

**Yrkesfördelning 1751 – 1800 enligt
Tabellverket och andra källor**

Studier i Östergötlands äldsta tabellverk

STATISTISKA CENTRALBYRÅN
Sveriges officiella statistik

Historisk statistik för Sverige

Denna serie innehåller längre tidsserier av statistik från 1700-talet fram till 1998 och i något fall från 1600-talet. Tidsserier finns inom ämnesområden, såsom befolkning, väderlek, lantmäteri, jordbruk, utrikeshandel och skolan.

Bakgrund till Historisk statistik för Sverige

Historisk statistik för Sverige : bakgrund och problematik [artikel] / Margit Vinge. – Ingår i : Historielärarnas förenings årsskrift ; 1974, s. 48-52

Böckerna i serien Historisk statistik för Sverige

Historisk statistik för Sverige. Del 1, Befolkning 1720-1967 = Population 1720-1967. – 2. uppl. – Statistiska centralbyrån (SCB), 1969. – 144 s. – (Historisk statistik för Sverige) (Sveriges officiella statistik)

Historisk statistik för Sverige. Del 2, Väderlek, lantmäteri, jordbruk, skogsbruk, fiske t.o.m. år 1955 = Climate, land surveying, agriculture, forestry, fisheries - 1955. – Statistiska centralbyrån (SCB), 1969. – [1], 94 s., 16 pl.-s. : diagr., tab. – (Historisk statistik för Sverige) (Sveriges officiella statistik)

Historisk statistik för Sverige. Del 3, Utrikeshandel 1732-1970 = Foreign trade 1732 -1970. – Statistiska centralbyrån (SCB), 1972. – 346 s. – (Historisk statistik för Sverige) (Sveriges officiella statistik)

Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller : utöver i del I och del II publicerade t.o.m. år 1950 = Statistical survey. – Statistiska centralbyrån (SCB), 1960. – 18, 284 s. – (Historisk statistik för Sverige) (Sveriges officiella statistik)

Historisk statistik för Sverige. Yrkesfördelning 1751-1800 enligt Tabellverket och andra källor : studier i Östergötlands äldsta tabellverk = [Breakdown by occupations 1751-1800 by the Statistical Committee] : [studies of Östergötland] / [utarb. av Yngve Frizell]. – Statistiska centralbyrån (SCB), 1992. – 40 s. : diagr., tab. – (Historisk statistik för Sverige) (Sveriges officiella statistik)

Befolkningsutvecklingen under 250 år : historisk statistik för Sverige = [Population development in Sweden in a 250-year perspective]. – Statistiska centralbyrån, 1999. – 162 s. : tab. – (Demografiska rapporter ; 1999:2) (Historisk statistik för Sverige)

Elever i obligatoriska skolor 1847-1962 = Pupils in compulsory schools in Sweden 1847-1962 / [Statistiska centralbyrån ; utarb. av Margit Vinge]. – 86 s. – (Promemorior från SCB ; 1974:5) (Historisk statistik för Sverige)

Elever i icke-obligatoriska skolor 1864-1970 = Pupils in secondary schools in Sweden 1864-1970 / [Statistiska centralbyrån ; utarb. av Margit Vinge]. – 203 s. : tab. – (Promemorior från SCB ; 1977:11) (Historisk statistik för Sverige)

Elever i skolor för yrkesutbildning 1844-1970 = Pupils in schools of vocational education in Sweden 1844-1970 / [Statistiska centralbyrån ; utarb. av Margit Vinge]. – 306 s. : diagr., tab. – (Promemorior från SCB ; 1984:2) (Historisk statistik för Sverige)

Historisk statistik för Sverige. Yrkesfördelning 1751-1800 enligt Tabellverket och andra källor : studier i Östergötlands äldsta tabellverk.

Digitaliserad av Statistiska centralbyrån, 2009.

urn:nbn:se:scb-Hfs-0501_

Historisk statistik för Sverige

**Yrkesfördelning 1751 – 1800 enligt
Tabellverket och andra källor**

Studier i Östergötlands äldsta tabellverk

STATISTISKA CENTRALBYRÅN
Sveriges officiella statistik

Historical statistics of Sweden

**Breakdown by occupations 1751 – 1800
by the Statistical Committee**

Studies of Östergötland

Statistics Sweden

Från trycket Februari 1992

Producent Statistiska centralbyrån
 Avdelningen för statistikservice

©Statistiska centralbyrån 1992
ISBN 91-618-0514-9

Printed in Sweden
SCB-Tryck, Örebro 1992
Miljövänligt papper

Förord

"Yrkesfördelningen 1751–1800 enligt Tabellverket och andra källor. Studier i Östergötlands äldsta Tabellverk." ges ut av Statistiska centralbyrån i serien Historisk statistik för Sverige. Publikationer i serien, i vilka olika samhällsområden belyses i ett historiskt perspektiv, har givits ut av SCB sedan 1955.

Av Historisk statistik har hittills utkommit:

- Del 1 Befolkning. 2 uppl 1720–1967
- Del 2 Väderlek, lantmåteri, jordbruk, skogsbruk, fiske t o m år 1955
- Del 3 Utrikeshandel 1732–1970

Dessutom utgavs år 1960 en volym Statistiska översiktstabeller över ämnesområden som inte behandlats i delarna 1–2.

I serien Promemorior från SCB har dessutom utgivits:

- 1974:5 Elever i obligatoriska skolor 1847–1962
- 1977:11 Elever i icke-obligatoriska skolor 1864–1970
- 1984:2 Elever i skolor för yrkesutbildning 1844–1970

"Yrkesfördelningen 1751–1800 enligt Tabellverket och andra källor. Studier i Östergötlands äldsta Tabellverk " är i dess helhet ett verk av Yngve Fritzell som var verksam vid SCB under åren 1918–1960. Fritzell har efter sin pensionering ägnat sig åt olika slag av statistisk forskning. Studier över torparna i Östergötland och deras situation för 200 år sedan är exempel på hans ideella arbeten på statistikområdet.

Statistiska centralbyrån i januari 1992

Sten Johansson

Yrkesfördelningen 1751 – 1800 enligt Tabellverket och andra källor

Studier i Östergötlands äldsta Tabellverk

av fil lic Yngve Fritzell

1 Inledning

Det svenska Tabellverket existerade åren 1749–1858. Det behandlade både befolkningens tillstånd och dess förändringar. Kungliga Tabellkommissionen hette den början till ett ämbetsverk som sedan skulle bli Statistiska centralbyrån (SCB). SCB anses vara det äldsta ännu fortlevande ämbetsverket för statistik i världen.

I en serie studier av Tabellverkets statistik över "stånd och villkor" (yrken), här benämnd STÅ, har jag gått bakåt i tiden. Jag har gått ut från de sammanställningar jag ledde och för första gången publicerade i Minnesskriften vid 200-årsjubiléet 1949 (M). Före den tiden hade folkräkningsberättelsen för 1880, del 2, en tabell av Pehr Wargentin och Fredrik Berg, i huvudsak med alla riks- och vissa länssiffror, delade blott efter kön. Av dessa har alla rikstalen samt länstalen för 1751, 1772 och 1800 intagits i M såsom en kontroll mot ståndstabellens slutsummor.

För 1800-talet fanns det ganska många möjligheter att pröva Tabellverket mot material insamlat på annat sätt, t ex till Kommerskollegium, i militärrullor m m. Men när jag kom till 1700-talet fanns inte mycket sådant material att tillgå. Dock förelåg en del källor också före 1800 för städerna, vilka utnyttjades i den fjärde artikeln¹.

Men när jag kommer till landsbygden blir mängden av människor överväldigande. Samtidigt blir kvaliteten sämre i det tidigaste materialet. Jag har för den skull begränsat mig till ett län och då valt Östergötland och till två yrken eller samhällsklasser. Textilindustrin får representera städerna. Med Östergötland vill jag påvisa mantalslängdernas vikt såsom jämförelsekälla. I mitt födelselän har jag sökt studera torparklassen som visserligen inte är så stor som böndernas men har en särskild kolumn i mantalslängden som länet troligen är ensamt om.

Ett fall där Tabellverkets blankett missbrukats har fått sin beskrivning.

1) Föregående artiklar "Yrkesfördelningen 1840–1955 enligt Tabellverket jämfört med andra källor" (Statistisk tidskrift 1973:5, sidan 358 ff), "Yrkesfördelningen 1825–1835 enligt Tabellverket och andra källor" (Statistisk tidskrift 1976:3, sidan 181 ff), "Yrkesfördelningen 1805–1820 enligt Tabellverket och andra källor jämte sammandrag intill 1855" (Statistisk tidskrift 1980:1, sidan 5 ff) samt "Yrkesfördelningen 1751–1805 enligt Tabellverket: De särskilda städerna" (Statistisk tidskrift 1983:4, sidan 279 ff).

2 Jämförelse med mantalslängdens totaler för landsbygden

Mantalslängden var en skattelängd där hemman och lägenheter skulle tagas upp efter jordeboken. Längden åsattes det år då mantalspenningen togs ut men den upprättades i slutet av det *föregående* året. Folkmängdstabellen däremot avlämnades i början av året *efter* det vars slut den avsåg.

Det förekommer luckor i Riksarkivets serie av MTL eller längden kan vara skadad och därför inte tillgänglig. Till exempel är för E län varken 1772 eller 1773 års MTL tillgängliga. Då måste 1771 års MTL jämföras med STÅ för 1772 och det är två års tid mellan de jämförda talen.

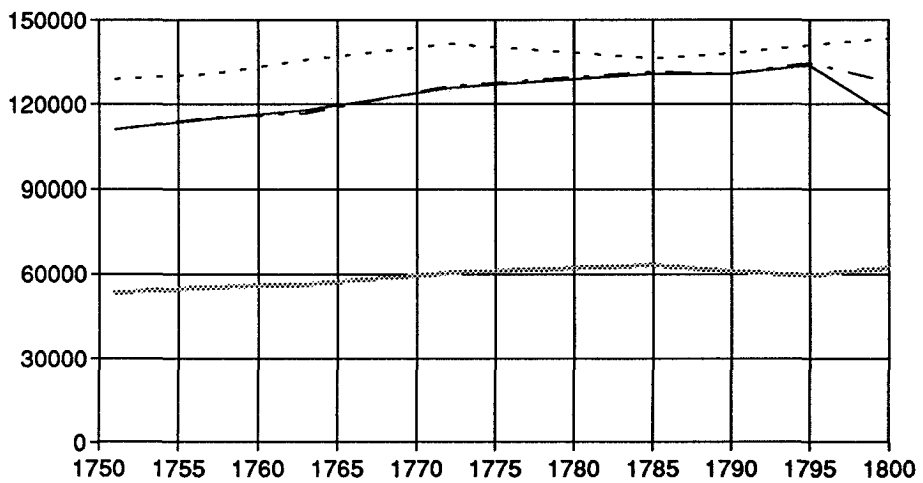
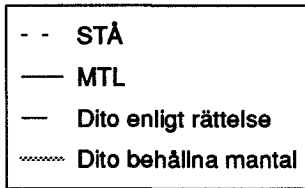
Det är en avgörande skillnad mellan Tabellverkets två första perioder. Den helt omgrupperade ståndstabellen tänker jag därvid inte på och lika litet på länssiffrornas utbyte mot stiftsvisa data. Utan jag syftar på bestämmelsen av 1765 att MTL därefter skulle ta upp även de från mantalspenning befriade och sålunda redovisa hela befolkningen ("alla människor som liv äga").

Det tog en viss tid innan den bestämmelsen hade slagit igenom. Om jag tillfälligt går utanför mitt område, Östergötlands län, så finner jag av stickprov i 12 län att flertalet av dem hade genomfört reformen år 1772 och E län var ett av dem. I något fall var de befriade hopförda i en odelad kolumn men vanligen var de delade på flera kolumner, t ex "under 15 år", "över 63 år" och "befriade enligt förordning".

Den jämförelse som har gjorts för E län bygger på förhållandena under sju utvalda år av 1700-talets senare hälft samt under år 1800. I tabell 1–2 A ser man således utvecklingen i grova drag av den totala länsfolkmängden på landsbygden dels enligt STÅ, dels enligt MTL. Tabellen visar därtill differenserna mellan de båda källorna i absoluta tal och i procent. Alltsammans åskådliggörs i diagram 1–2 I.

Diagram 1-2 I

Folkmängden på Östergötlands läns landsbygd 1751-1800 enligt STÅ och MTL

Tabell 1–2 A

Östergötlands läns landsbygd: Befolkningsutvecklingen 1751–1800
enligt ståndstabell (STÅ) och mantalslängd (MTL)

STÅ år 00 motsvarar MTL år 01.

År för STÅ	1751	1757	1763	1772
År för MTL	1752	1756	1765	1771
Årsskillnad	0	–2	+1	–2
Länsfolkmängd enligt STÅ	129 000	130 900	135 600	141 300
därav i städerna	10 500	11 100	12 000	13 000
därav på landsbygden	118 500	119 800	123 600	128 300
Landsbygden enligt MTL				
Behållna mantal	53 300	55 400 ¹	56 400	60 500
Mantalsfria	57 700 ¹	59 600 ¹	61 400 ¹	65 400
Summa enligt MTL	111 000	115 000	117 800	125 900
Jämkning enligt mortalitets- tabell	0	+400	–1 000	+600
till folkräkningsår	111 000	115 400	116 800	126 500
Brist i MTL	–7 500	–4 400	–6 800	–1 800
Brist i procent av STÅ	–6,3	–3,7	–5,5	–1,4
År för STÅ	1785	1790	1795	1800
År för MTL	1785	1791	1794	1803
Årsskillnad	–1	0	–2	+2
Länets landsbygd enligt STÅ	136 300	138 100	140 900	143 300
Landsbygden enligt MTL				
Behållna mantal	63 000	60 700	59 400	62 200
Mantalsfria	67 800	70 000	74 300	53 700
Summa enligt MTL	130 800	130 700	133 700	115 900
Tillägg i sju härader 1803 ²				+14 000
Jämkning enligt mortalitets- tabell	+800	–	+1 000	–2 100
till folkräkningsår	131 600	130 700	134 700	127 800
Brist i MTL	–4 700	–7 400	–6 200	–15 500
Brist i procent av STÅ	–3,4	–5,4	–4,4	–10,8

1) Mantalsfria 1751, 1757 och 1763: Uppskattat antal.

2) 1800 (1803) Mantalsfria, huvudsakligen barn <15. Se sidan 17.

Eftersom tiden för uppgifterna i MTL och STÅ i allmänhet skiljer sig med något år har jag kompletterat MTL-talen för differensen under de mellanliggande åren. Då har jag stött mig på de årliga "mortalitetstabellerna", vilka oaktat namnet samtidigt tar upp födda och vigda. Ett exempel: De båda år som faller emellan MTL 1794 (= slutet av 1793) och STÅ 1795 visar i mortalitetstabellen för 1794 ett födelseöverskott av 1 292 och för 1795 ett underskott av 273 enligt följande:

	Födda	Döda	
1794	5 170	3 878	+1 292
1795	4 568	4 841	-273

eller sammanlagt en folkökning som har avrundats i tabellen till 1 000.

Att åren som jämförs inte helt sammanfaller mer än i två av de åtta fallen betyder inte så mycket. Inte heller är det så olyckligt att båda kurvorna har fått ett gap på mitten. Gapet hade kunnat fyllas ut. Men det hade vållat ett avsevärt arbete utan att ge mycket nytt. För STÅ-kurvan beror gapet på att – som nämnt är – andra perioden hade stiftssiffror i stället för länstal. För MTL är det luckor både i Riksarkivets serie och i den hos Landsarkivet som har hindrat redovisningen. Gapet har för bägge kurvorna minskats genom att 1785 och 1790 års STÅ-tal har kunnat hämtas ur SCBs arkiv och att motsvarande MTL-siffror är tillgängliga. För de allra sista åren har jag använt Bergs länstal.

Men den verkligt stora bristen är ju den under första perioden icke redovisade gruppen mantalsfria, dvs från mantalspenning befriade. Till att uppskatta den har jag knappast haft annat stöd än proportionen mellan mantalsfria och hela folkmängden omkring 1772 då det först förelåg tämligen fullständigt material rörande befriade. Likväl bör nämnas att man har en parallell i städernas frital. En, låt vara osäker, källa ger för rikets städer år 1747 ett medelfrital av 38 procent¹. Och i E län var stadsfritalet både 1771 och 1785 cirka 40 procent. Det utgör ett visst stöd för min förmodan att landsbygdens frital kan ha hållit sig tämligen konstant – fast på en långt högre nivå – under den tid jag arbetar med.

1) Almquist, D: Tillståndet i Sveriges städer 1747 (Historisk tidskrift 1949).

Talen i tabell 1–2 A och kurvorna i diagram 1–2 I visar utan undantag för de åtta utvalda åren högre folkmängdstal i STÅ än i MTL. Att prästernas tal måste vara de mest fullständiga ligger i sakens natur. Prästen hade att till Tabellverket redovisa sin hjord på minst tre olika sätt: 1) efter ålder och kön i 44 olika grupper, 2) efter civilstånd och kön i åtta grupper och 3) efter yrke och kön i intill 120 grupper.

Vid jämförelse med MTL räknas – som förut sagts – med det folktal man får i ålders- och civilståndstabellerna. När man vill söka förklaring till bristen i MTL måste man i stort sett bortse från uppgifterna i den tidigare delen av tabell och kurvor, naturligtvis därför att MTL inte förrän just inemot 1772 *skulle* omfatta hela befolkningen, så att det felande har fått lov att uppskattas. Men fr o m 1785 är bristen så jämn att den varierar bara mellan 3,5 och 5,3 procent.

Dock, slutet av kurvorna väcker uppseende. MTL-kurvan faller abrupt från 1795, under det att STÅ har en jämn stegring 1785–1800. De särskilda häraderna/prosterierna måste undersökas. Det visar sig då att det är fel i minst sju häradar däri att talen för de mantalsfria barnen <15 är för låga år 1802 särskilt i Kinds, Ydre, Gullbergs och Bobergs, Finspångs läns, Bråbo och Memmings häradar. För de tre sista saknas t o m *kolumnen* för barn <15.

Hur har då felen kunnat fastställas? Jo det gäller så gott som utan undantag på landsbygden *på häradsnivå* att barnprocenten ligger helt nära 33 procent och att detta är vanligt rent av *på sockennivå*.

En grov komplettering har skett så att barnen utgör 33 procent även i de nämnda häraderna. Diagrammet har för den skull två olika kurvor för slutperioden 1795–1802, en för MTL utan tillägg och en med mina tillägg. Men ändå *kvarstår ett underskott* av ca 15 000 i MTL. En mindre del härav kan vara underskott av barn i andra häradar. Men den allra största bristen måste vara vuxna mantalsfria.

Gösta Lext har i sin bok om mantalsskrivningen intill 1860 förnämligt skildrat dess historia, hur bestämmelserna om mantalspenningen utformades och tillämpades och hur de förändrades med tiden. Han visar hurusom kolumnsystemet fanns med från början men att tryckta blanketter saknades hela tiden. Han ger

talrika exempel på hur kolumnrubrikerna skilde sig på olika orter. Åtskilliga exempel ges på personer som nämnts men utesluts ur kolumnerna och alltså på samma gång ur slutsummorna för socknen, häradet etc.

Min uppgift är att bedöma stånd- och yrkesstatistikens tillförlitlighet. De olika skälen till luckor i MTL behöver jag inte gå in på närmare. Så mycket bör likväl sägas, att det av naturliga skäl är de mantalsfria som till en liten del har blivit uteslutna. I skattelängden var det inte så noga med deras redovisning.

Vad angår MTL-kurvans stora brist vid sekelskiftet 1800 så finns en förklaring. Den måste väl ha observerats tidigare. Mantalskommissarierna som upprättade längderna hade man länge velat byta mot andra myndigheter. Reformen beslöts också redan 1779 men skulle genomföras successivt vid kommissariernas avgång och häradsskrivarna skulle överta funktionen. I E län skedde övergången omkring år 1800 enligt Lext. Det har jag prövat genom att i MTL för 1794 och 1803 gå igenom härad efter härad och anteckna mantalsskrivarnas namnunderskrifter. Endast i två av 21 häraden har jag funnit samma namn för båda åren, i alla övriga mötte jag nya namn år 1803, för två av dem dock osäkert på grund av textförlust.

Det är uppenbart att den stora nedgången i folktal enligt MTL just vid den tiden har samband med mantalsskrivningens övergång i nya händer. Henrik Nicander, skicklig sekreterare i Tabellkommissionen, konstaterar några år senare (1812) att saknaden i rikets MTL uppgick till 300 000 personer. Men när han tror att saknaden "till en betydande del härrör däraf att i nuvarande indelning av distrikterna i riket somliga socknar äro sönderstyckade på 2, 3 till 4 häraden, fögderier och län" så är jag inte med honom längre. En ganska hastig genomgång av MTL avslöjar nämligen att massor av sockendelar av nämnda slag redovisas separat i MTL. Detta framgår jämväl av längdernas register över socknarna, i vart fall av de i nutiden upprättade registren till de gamla längderna. Något argument för underskott i MTL kan inte fås härav.

Som bevis för min tes torde ett stickprov vara tillräckligt. Härtill valde jag Domprosteriet som i stort sett utom Linköpings stad omfattar Åkerbo och Hanekinds häraden. En jämförelse mellan MTL och STÅ har gjorts för 1772. Den visar att i prosteriet utom 12 hela socknar ingår 6 sockendelar från andra häraden

som således ökar den folkmängd MTL har men att en socken i Åkerbo härad har en liten del som tillhör annat prosteri och därmed minskar nämnda folkmängd. Och just samma sockendelar återfinns separat redovisade i t ex 1803 års MTL.

Om Nicanders förklaring hade varit riktig skulle det ha inneburit att mindre landområden med befolkning hade uteslutits här och där ur MTL. Men så illa har nog varken mantalskommissarierna eller häradsskrivarna behandlat mitt eller andra län.

Nej, saknaden i MTL av en stor mängd östgötar – vid år 1800 omkring 30 000 – består inte i vissa områden utan i vissa grupper av mantalsfria, främst då barn <15 år. Men också andra grupper, såsom fattiga, sjuka och gamla har blivit ofullständigt redovisade i MTL.

Det är ju heller inte så märkvärdigt, om häradsskrivarna när de kommer in på ett nytt och ovanligt arbete har haft svårt att få med alla personer. Deras tillskott i lönen för det nya arbetet var mindre än vad företrädarna hade fått, det kan knappast ha uppmuntrat dem till ett gott arbete.

3 Textilnäringen ("Spinnerierna")

I undersökning av ståndstabellen för tredje perioden (1805–1820) i Statistisk tidskrift 1980:1 har jag rätt utförligt sysslat med textilindustrin men bara på riksnivå. Där har jag sagt att hela hemindustrin var utesluten och att det skedde delvis vid min bearbetning.

När jag nu går tillbaka till 1700-talet och begränsar mig till ett län, hoppas jag få närmare klarhet i personalredovisningen. Det är rikets då viktigaste textillän jag behandlar med t ex år 1780, cirka 60 procent av rikets personal i näringen. Och till på köpet var den grenen i E län nästan helt förlagd till en ort, Norrköpings stad. (Se procenttal på sidan 14.)

I Norrköpings historia sägs: "Bland förprocesserna var särskilt en intimt förbunden med fabrikssystemet, nämligen spinningen. Därför omtalas företagen kollektivt inte som väverier utan ofta som spinnerier – spinningen krävde ju mest folk." Just inom textilhanteringen började vad som oftast kallades förlagssystemet eller manufakturen. Förläggare skaffade råmaterial (höll lokaler), gav lån till redskap samt tog hand om och ofta bearbetade produkterna."

Textilföretagen som lydde under hallrätt (sådana fanns i vissa städer), redovisade årligen till den myndigheten sin personal, sina redskap och produkternas mängd och värde. Personalen indelades i mästare, gesäller och lärlingar samt "diverse". Den sistnämnda gruppen dominerades av spinnerskorna men en del män med särskilda uppgifter var också med. Dock skildes inte könen åt i det materialet. De med "skrågrad" (mästare etc) får dock anses helt bestå av män. Hallrätterna skickade materialet vidare till Kommerskollegium där det sammanställdes för hela riket vart år. Årsberättelserna (KK) har blivit det viktigaste när det gäller att jämföra med den äldsta ståndstabellen vad angår industrin.

Resultatet av jämförelsen åskådliggörs i tabell 1–2 B och diagram 1–2 II. Ingen kan förundra sig över den summariska behandlingen av stånd och yrken i denna Tabellverkets första blankett. Under första perioden (1751–1772 med folkräkning vart tredje år) fanns ingen annan industrigren än bergshanteringen specificerad. Men textilnäringens personal har ändå kunnat skattas genom jämförelsen med KK p g a näringens dominans och koncentrationen till Norrköping.

Tabell 1–2 B

Textilnäringens personal i Östergötlands län 1751–1800 enligt ståndstabel-
len i Tabellverket (STÅ) och Kommerskollegiets industriberättelser (KK).

	Fabrikörer med ungdom och arbetare								
	1751			1760			1766		
	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa
STÅ	406	722	1 128	433	607	1 040	490 ¹	580	1 070
därav i textil beräknat	370	685	1 055	392	548	940	440 ²	530	970
KK	.	.	1 670	.	.	1 528	.	.	1 038 ³
Vävstolar			109			196			193
Arbetare per vävstol			15			8			5

	1772		
	M	Kv	Sa
STÅ	462	526	988
därav i textil beräknat	400	515	915
KK	.	.	1 476
Vävstolar			184
Arbetare per vävstol			8

	Spinnare på landet och i Norrköping								
	1775			1780			1785		
	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa
STÅ	399	725	1 124	623	1 049	1 672	400 ⁴	950	1 350
KK	.	.	1 285	.	.	1 528	.	.	1 471 ⁷
Vävstolar			155			193			156 ⁷
Arbetare per vävstol			8			8			9

	1790			1795			1800		
	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa	M	Kv	Sa
STÅ	470 ⁵	700	1 170	490 ⁶	710	1 200	201	485	686
KK	.	.	1 324 ⁷	.	.	1 439	.	.	1 358
Vävstolar			147 ⁷			160			161
Arbetare per vävstol			9			9			8

1) Enligt MTL 1765, Fabrikslängden.

2) Dito.

3) År 1765 enligt Norrköpings historia.

4) Med beräknat tillägg för Norrköping 350 män + 500 kvinnor. Se sidan 16.

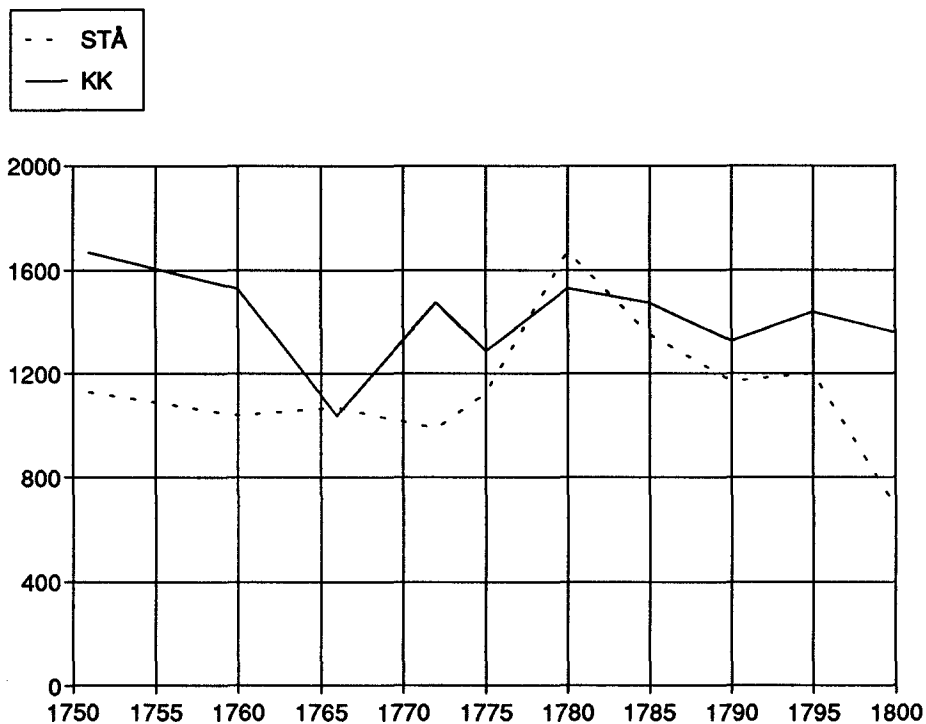
5) Dito 450 + 580.

6) Dito 460 + 580.

7) Med beräknade tillägg för branscher som nämns i historiken men ej i dess tabeller och inte heller finns hos KK: Tröj- och möss- samt bomulls- och linneberedning inalles för 1785 vävstolar 80 och anställda 290 samt för 1790 respektive 75 och 200.

Diagram 1–2 II

Textilnäringsens personal i Östergötlands län 1751–1800 enligt STÅ och KK.

Byrken var det inte tal om under första perioden. Sålunda slutar ståndstabellen så gott som alltid på samma folkmängd som ålders- och civilståndstabellerna vilka också står på blanketten. I början var det 90–95 procent som bodde i Norrköping och vid periodens slut 1772 hade staden 85–90 procent av dem.

Först står det klart att ettyrkesprincipen gjorde de äldsta uppgifterna ofullständiga. Man kan väl utgå ifrån att i sådana fall där både mannen och kvinnan var textilarbetare, bägge fördes under Fabrikörens ungdom och arbetare men att ifall mannen hade ett annat yrke, hustrun antecknades med honom, även om hon var spinnerska. Både vid början av perioden 1751 och vid slutet av 1772 var det beräknade antalet textilarbetare i STÅ bara cirka 63 procent av det tal KK anger.

Men den senare delen av perioden avviker. I och med 1765/66 dalar KK-kurvan kraftigt för att 1772 åter nå en hög nivå. Under tiden ligger STÅ-kurvan nästan jämn.

Norrköpings historia berättar om en internationell finanskris som började 1763, kom till Sverige något senare och särskilt träffade "spinnerierna". Verkningarna på den viktigaste grenen, ylleindustrin i Norrköping, var katastrofala. Därtill konstaterar jag att stadshistorikerna är skeptiska mot kollegiets siffror just i fråga om personalen i textilnäringen. Men om de är pålitliga under den här perioden, varför framträder krisen då så litet i Tabellverkets personalsiffror? Kanske prästerskapet var litet trögare att följa med när det gällde hastiga indragningar av personal än fabrikörerna själva.

Period 2 (1775–1800) kan kallas ett interregnum vad ståndstabellen angår. Då sätts ettyrkesprincipen ur spel. Tabellförfattarna uppmanas att dubbelföra personer med mer än ett yrke så att yrkestabellen *skall* sluta på högre summa än folkmängden. Men här studerar jag ju bara en yrkesgrupp. Dubbelföringen har ändå betydelse som ett incitament till prästerna att redovisa yrkesarbetande hustrur. Egendomligt nog har textilyrket – när det nu första gången sätts upp på blanketten – antagits förekomma enbart på landsbygden så att man i Norrköping, där det ju dominerar, har måst ändra den tryckta texten "på landsbygden" till "i staden". Dess andel är åter något högre, cirka 95 procent 1780.

Här bör inflikas att textilstadens ståndstabell *felas* för åren 1785, 1790 och 1795. I tabell B har därför spinnarpersonalens antal måst skattas och delad efter kön tilläggas enligt noter 4–6.

När de båda kurvorna enligt STÅ och KK såsom i diagrammet läggs över varandra, faller de från 1775 rätt väl samman t o m 1785. Men sedan går de isär igen, STÅ sjunker alltmer och är vid 1800 endast hälften av KKs tal.

I den allmänna textilhistorien (Bergsten) sägs att tiden omkring sekelskiftet var en utpräglad depressionsperiod men att Norrköping dock visade större livskraft än Stockholm.

Innan jag går vidare att kommentera tabell och diagram, vill jag peka på en avvikelse som har gjorts i förhållande till mina tidigare artiklar om 1800-talets tabellverk. Jag ville då ur textilpersonalen utesluta de hemarbetande spinnerskorna o d. Anledningen var att jag trodde att det skulle bli svårt att dra gränsen mellan dem som arbetade för förläggare och dem som spann eller vävde och sålde produkten utan mellanhand. I den här länsstudien har jag emellertid försökt få med sådana hemarbetande som arbetade för förlag och därigenom kommer betydligt högre, fast ibland osäkra, siffror fram.

Differenserna mellan ståndstabellens spinnarfolk och industriberättelsernas visas här med plus där de senare överväger:

	1751	1760	1766	1772	1775	1780	1785	1790	1795	1800
Antal	+615	+588	+68	+561	+161	-144	+121	+154	+239	+672
Procent av STÅ	+57	+64	+7	+60	+14	-9	+9	+13	+20	+98

Medeldifferensen för de redovisade åren blir +303 för KK.

Hela tiden är det fråga om arbetare av båda könen. Vad som finns om könen skall beskrivas senare.

Men i skildringarna av näringens historia nämns utom kvinnorna även barn såsom arbetande. Gränsen mellan barn och vuxna hade i beskattningen dragits vid fyllda 15 år alltsedan 1650. I stadens historik sägs: "Proportionen mellan barn och vuxna är inte påfallande olika vid de särskilda större verken. I allmänhet var cirka var fjärde ett barn --- Vi bör räkna med att även åldrarna omkring 10 år var starkt företrädda. --- Med 'gossar' och 'flickor' -- avsågs troligen barn alltifrån 7 år och yngre upp till 14 år eller för flickornas del något mer. --- Den största bristen

i manufakturstatistiken är att den i regel inte gör skillnad mellan flickor och vuxna arbeterskor." Men i ståndsstatistiken gjorde man från början klart att barnen skulle särskiljas i var yrkesgrupp. Man hade ju hela folket ordnat i åldersklasser på samma blankett.

Här skall nu göras ett tillägg till STÅ-kurvan så att den skall tillnärmelsevis inkludera barnen i textilbranschen. Familjerna hölls ju samman i STÅs yrkesgrupper. Man kan räkna för sannolikt att spinnarnas egna barn var huvuddelen av yrkets barngrupp. Därför görs det antagandet att åldersgruppen 10/15 är helt arbetande i branschen och ålderstabellen lär att 10/14-åringarna var ungefär en tredjedel av alla under 15 år. Man kan också tänka sig att barn av föräldrar med andra yrken var med i textilnäringen, liksom att barn yngre än 10 år arbetade med. Men dessa grupper får man bortse ifrån då man saknar en beräkningsgrund. Antalet barn jag så får fram anger jag utan avrundning härneda och på nästa rad står vad differensen blir mellan KK-kurvan och de nya STÅ-talen avrundade *med barn*:

	1751	1760	1766	1772	1775	1780	1785	1790	1795	1800
"Spinnar- barn"	146	182	238	172	125	211	156	150	150	97
Diff mot ny STÅ	+470	+410	-170	+390	+35	-350	-40	0	+90	+570

Om man jämför barnkalkylen här med historikens fjärdedel blir skillnaden inte så stor. Trots den ökade osäkerheten – som gör att barnen inte har införts i STÅ-kurvan i tabell eller diagram – har emellertid kurvorna efter detta ryckt åtskilligt närmare varandra och medelöverskottet för KK har sjunkit till knappt hälften eller 140 att läggas till ett STÅ-medeltal av 850. Ett kraftigt underskott har likväl visat sig år 1780 – själva toppåret – med den möjliga tolkningen, att tillströmningen av vuxet folk har varit så stor att barnen trängts undan. Det borde med andra ord inte ha gjorts något tillägg alls det året. Något liknande kanske ligger bakom det måttliga underskottet för krisåret 1766.

Fortfarande råder höga överskott under de övriga tre åren av första perioden. De kan som förut sagts vara orsakade av en bristfällig redovisning av yrkesarbetande hustrur. Och godtar man den förklaringen och går över till andra perioden, visar

sig medelöverskottet för KK begränsat till 50 ungefär. Utom toppåret som nyss nämndes har fyra av de övriga åren differenser som håller sig inom ± 100 och kan försummas för den osäkra barnkalkylens skull. Endast slutåret, sekelskiftet med det väldiga KK-överskottet, måste betraktas närmare.

För det ändamålet är det lämpligt att gå till det tredje stora källmaterialet, mantalslängderna. Man bör studera inte bara spinnerierna utan hela folkmängden av alla stånd och yrken i staden. Förhållandet mellan den kyrkoskrivna och den mantalsskrivna befolkningen var ett annat än på landsbygden i länet. I staden var de mantalsskrivna enligt tabell 1–2 Coch diagram 1–2 III flera än de kyrkoskrivna från 1772. Före det året är som sagt de mantalsfria inte intagna i längden men jag har kunnat skatta dem för 1766. Också för några senare år har folkmängden måst skattas. Likväl är bilden klar och MTLs övervikt består intill dess år 1795 kurvorna är nära varandra och vid sekelskiftet helt sammanfaller. De båda kurvorna följs åt tämligen jämnt så att skillnaden hela tiden utom i slutet håller sig omkring 500 personer.

I Norrköpings historia talar man om "en rik och växande arbetskraft" de här åren men att "saken troligen hade en dyster social innebörd".

Tabell C och diagram III bekräftar ju historikens överskott av mantalsskrivna under 1770- och 1780-talen.

Hur har det kunnat gå till?

Riksarkivets serie av MTL för E län har stora luckor för sagda årtionden men efter studium av 1805 års MTL har jag gjort följande anteckningar: Det är arbetsgivarna som uppger sina anställda och för varje anställd med eventuell familj anges bostaden, således kvarter, "kvadrat" och nummer. Mantalsskrivningsförrättningen skulle då ha fordrat en sortering av alla dessa anställda på kvarter etc. Har en sådan kontroll inte gjorts, skulle det kunna förklara att MTL har fått ett antal inte kyrkoskrivna med i längden under nämnda årtionden med riklig arbetskraft.

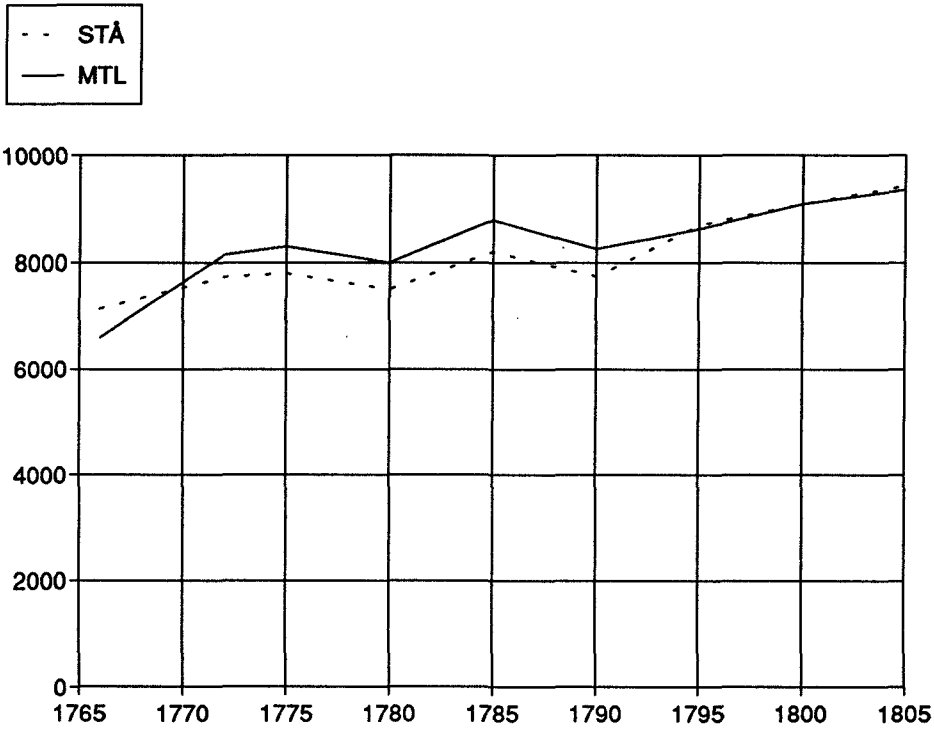
Tabell 1–2 C

Norrköpings folkmängd 1766–1805 enligt STÅ och MTL.

Allmän not: Där talen är runda vilar de på skattningar. Orsaken är antingen att uppgift aldrig lämnats eller att primäruppgift kommit in och ingår i prosteri-, läns- och riksdatabaser men att Norrköpings tabell senare förkommit.

År	STÅ	Mantal Summa	Betalande	Fria	MTL + eller MTL –
1766	7 142	6 600	3 572	3 000	–500
1772	7 721	8 145	5 091	3 054	+424
1775	7 800	8 300	.	.	+500
1780	7 500	8 000	.	.	+500
1785	8 200	8 789	5 475	3 314	+600
1790	7 739	8 253			+514
1795	8 700	8 629	5 132	3 497	–
1800	9 089	9 089			–
1805	9 428	9 360	5 648	3 712	–68

Diagram 1–2 III
Norrköpings folkmängd 1766–1805 enligt STÅ och MTL.

Att tillströmningen av folk utifrån var stark, särskilt under 1780-talet, betygas av en samtida författare H O Sundelius, i "Norrköpings minne" (1798). Han berättar att nöden 1783 föranledde att 300 nödlidande kom till staden, tiggeriet växte och arbetslösheten blev märkbar. En av orsakerna till nöden kan jag utan tvivel finna i de missväxter som under fyra år i följd härjade i landet 1780–1783 –enligt Gustav Sundbärgs rikssiffror i Statistisk Tidskrift 1906. (Skördeomdöme 1, "nära allmän missväxt".)

I punkt 2 har jag berättat hur mantalskommissariernas befattningar successivt avskaffades och arbetet överfördes till häradsskrivarna och stadskassörerna, i E län skedde det omkring 1800. För landsbygden visade jag att den mantalsskrivna folkmängden för en tid gick tillbaka. Men för Norrköping blev resultatet en ökning av de mantalsskrivnas och särskilt de kyrkoskrivnas antal.

Dock, glappet mellan industrierättelsernas textilfolk och STÅ-siffran för den gruppen kvarstod. Jag hämtar åter ur tabell B textilpersonalen för år 1800:

KKs industrierättelser, båda könen, Norrköping	1 358
	(minst 215 män)
Ståndstabellen, män 201, varav utom staden 41, rest	160
Ståndstabellen, kvinnor 485, varav utom staden 193, rest	292

För att reda ut förhållandena har krävts en ingående jämförelse mellan MTL och STÅ vid sekelskiftet. I SCBs arkiv finns två ståndstabeller för Östergötlands län år 1800. Den ena omfattar hela länet *med* Norrköping. Den andra gäller länet *utom* textilstaden. Därjämte finns en tredje tabell för Norrköping enbart. Men såsom förut förklarats skulle MTL upprättas på hösten och likväl betecknas med det följande årets tal (då mantalspenningen togs ut), under det att STÅ skulle fyllas i vid årets början med talen för det nyss gångna årets slut. Det var alltså bara någon månad som skilde t ex 1780 års STÅ från 1781 års MTL.

Men de papper jag har framför mig är mer komplicerade än så. Landshövdingen och hans folk som hopställde länssiffrorna, har troligen fått vänta på den största stadens tabell och skickat in den ofullständiga länstabellen till Tabellkommissionen. Sedan han därefter fått Norrköpings tabell har han avgivit ny uppgift för hela länet ökad med 9 089 norrköpingsbor. Och förseningen ser jag som orsakad av

personbytet vid mantalsskrivningen. MTL var en skattelängd och kan antagas ha färdigställts i normal tid. Jag drar därav den slutsatsen att stadens "STÅ för 1800" grundar sig på 1799 års slutsiffror och att det är därför som den slutar på samma tal som MTL för 1800.

Det stora glappet jag talade om måste huvudsakligen gälla spinnerskorna och omfatta 700–900. De högre siffrorna hos KK får anses vara de rätta.

I punkt 2 slutade jag med att konstatera, att just vid 1700-talets utgång ett stort antal östgötar hade blivit uteslutna ur mantalslängderna. Jag nämnde omkring 30 000. Detta sammanhänge, fann jag, främst med ombytet av mantalsskrivare. Luckan omfattade särskilt personer befriade från mantalspenning. Många förmodades vara barn men även många fattiga och sjuka.

Att några hundra spinnerskor har varit befriade från mantalsavgift är ingenting ovanligt. Men att en sådan grupp helt har uteslutits syns rätt märkligt. En god del av de 700–900 var säkerligen barn.

I fördelningen efter *kön* av textilfolket är STÅ-talen de enda som är fullständigt fördelade. Av KK-talen anses ju de små grupperna av mästare, gesäller och lärlingar uteslutande vara manliga. Men den stora gruppen "diverse" består uppenbarligen mest av spinnerskor, även om därtill kommer en del både manliga och kvinnliga specialarbetare.

I Norrköpings historia sägs: "I de större företagen blir t ex 1765 och 1795 (för kvinnorna) diverseprocenten mellan 75 och 90." Man har vidare enstaka uppgifter om tillverkningen av buldan – i huvudsak segelduk – som tyder på att för en så grov vara åtminstone hälften av arbetarna skulle vara män. Och den fabrikationen fluktuerade kraftigt under de sista årtiondena av 1700-talet. Tabellverkets åtskilligt högre absoluta tal för män i textilbranschen syns då kunna accepteras.

I nedanstående uppställning har alltså ståndstabellens siffror för män enligt tabell B införts för vart av de tio tabellåren. Skillnaden mellan dem och totalerna enligt KK har satts ut i nästa kolumn såsom kvinnor. Och som slutkolumn kommer så könsproportionen. Endast med grova förenklingar har man kommit till det resultatet.

År	Manliga textil- arbetare enligt STÅ	Kvinnliga dito beräknat enligt KK	Kvinnor/100 män
1751	370	1 446	390
1760	392	1 136	290
1766	440	598	135
1772	400	1 076	270
1775	399	886	220
1780	623	905	145
1785	400	1 071	270
1790	470	854	180
1795	490	949	195
1800	201	1 157	580
Medeltal	418	1 008	242

Medelkvinnoprocenten blir för all personal under 1–2 perioden bara 70 procent eller 242 kvinnor per 100 män. Det syns vara något lågt men det närmaste man kan komma med det bristfälliga materialet. Åren för den lägsta kvinnoproportionen, 1766 och 1780, utmärks båda av en hög buldantillverkning.

4 Torparna i ståndstabellen jämförda med dem i mantalslängden

Man kan fråga sig varför jag har valt just torparklassen för en sådan jämförelse. Bönderna var ju många fler. I E län var de år 1772, omkring 50 procent fler än torparna. Men bönderna var mycket starkare bundna till jorden än torparna. Såhär säger Valter Elgeskog i sitt mäktiga arbete *Svensk torpbebyggelse* (1945): "Den omständigheten att en agrar bebyggelseform hastigt uppstår, når en betydande omfattning och blir en konstant företeelse utan att på sedvanligt sätt undergå skattnings- och mantalssättning, är i och för sig anmärkningsvärd. Men då detta förhållande inträffar två gånger med ett århundrades mellanrum -- må en närmare undersökning anses befogad. Här åsyftas dels den torpbebyggelse som vid mitten av 1600-talet plötsligt var en verklighet på säterierna, dels den som under 1700-talets andra hälft framsprang på bondejorden."

Elgeskog har emellertid måst begränsa sig till dels torpbebyggelsens omfattning och struktur i Sunnerbo härad av Kronobergs län, dels ägna sig åt lagstiftningen i torpfrågor. Endast här och där finns i boken siffror för andra häradar och län angående torpens antal o d. Detta gör att Elgeskogs väldigt grundliga forskning rörande Sunnerbo inte direkt kan användas för mina östgötastudier. Men till vissa jämförelser har de varit till nytta.

Tidigare hade Nils Wohlin i bilaga 11 till den stora Emigrationsutredningen skrivit torparnas och andra jordbruksklassers historia i Sverige (1908). Dessa två, Wohlin och Elgeskog, syns vara de enda som har ägnat något större arbete åt torparna men även Gustaf Utterström har i *Jordbrukets arbetare* (1950) behandlat dem.

Torp betydde ursprungligen nybygge men senare jordupplåtelser på vissa villkor. I ett arbete "Om mantal" berättar Gabriel Thulin (1890): "Redan den gamla östgötalagen föreskrev att landbo skulle --- till ägaren utgöra två dagsverken, ett om våren och ett om hösten. --- Ännu vid 1200-talets slut voro dock dagsverken ej vanliga."

Åter till Thulin: "När år 1524 föreskrift lämnades om uppteckning av krono-, skatte- och frälsebönder, dvs jordebok infördes, nämndes icke något om torparna. Men redan i de första jordeböckerna upptogs de dock i ganska stort antal --- i dåvarande Sverige utom Finland omkring 3 000." Thulin talar vidare om en rik växling av torparnas klass. Han åsyftar väl bl a olika antal dagsverken per vecka. Efter hand kom torp under 1700-talet att beteckna sådana jordupplåtelser som ej var satta i mantal. Tabellverket visar under andra hälften av 1700-talet en stark ökning av klassen, allra mest, vad angår Östergötland, åren 1790–1800. Länet var redan tidigt det torpartätaste i riket. Som ovan sagts började torpupplåtelseerna på säterierna och sådana fanns det gott om i länet. Förmodligen var det också därför som E län såsom förut nämnts blev ensamt eller nästan ensamt om att ha en särskild kolumn för torpare i mantalslängden.

Jag har sammanfattat jämförelsen med MTL i tabell 1–2 D och diagram IV. Det inskjutes att, där ej annat sägs i tabell, diagram eller text, siffrorna avser vuxna manliga eller i stort sett antalet torp. Från 1775 skulle de ogifta torparna föras ihop med ungdomen över 15 år. Deras antal kan inte beräknas men måste anses obetydligt. Det enda man alltså kan säga är att STÅ i tabell D måste ha något för låga tal efter 1772.

Av tabell och diagram framgår klart att ett stort antal torp inte är med i MTL. För första perioden, intill 1772, är det tydligt att de ur MTL uteslutna torpen är de som saknade utsäde. För en mellanperiod till 1785 felas mantalslängd att jämföra med. Därefter visar MTL en allt högre proportion som har införts i skattelängden.

Ja, en mängd olika bestämmelser har under årens lopp reglerat torparnas ställning. Det har varit upplåtelser från säterier, från bondejord och från allmänningar. Det har "utgjorts" dagsverken med varierande antal dagar i veckan eller i mindre grad inga alls. Upplåtelsetiden har Elgeskog noga studerat i sitt småländska härad men den kan inte beröras här. Det hade varit en lång kamp mellan adeln och de styrande huruvida säteritorparna skulle beskattas eller ej. Elgeskog beskriver hur den slutgiltigt avgjordes vid riksdagen år 1743 så att därefter alla torp hade den befrielsen. Men alla de här typerna av torp hade förts samman såväl i ståndstabellen som i mantalslängden. Man kan undra varför torparna också efter skattebefrielsen skulle redovisas i MTL. Svaret är utan tvivel att MTL inte enbart var en skattelängd utan därjämte en full redovisning av gårdar och folk. Och som en bekräftelse kommer bestämmelsen av 1765 att MTL skulle gälla "alla som liv äga".

Tabell 1–2 D

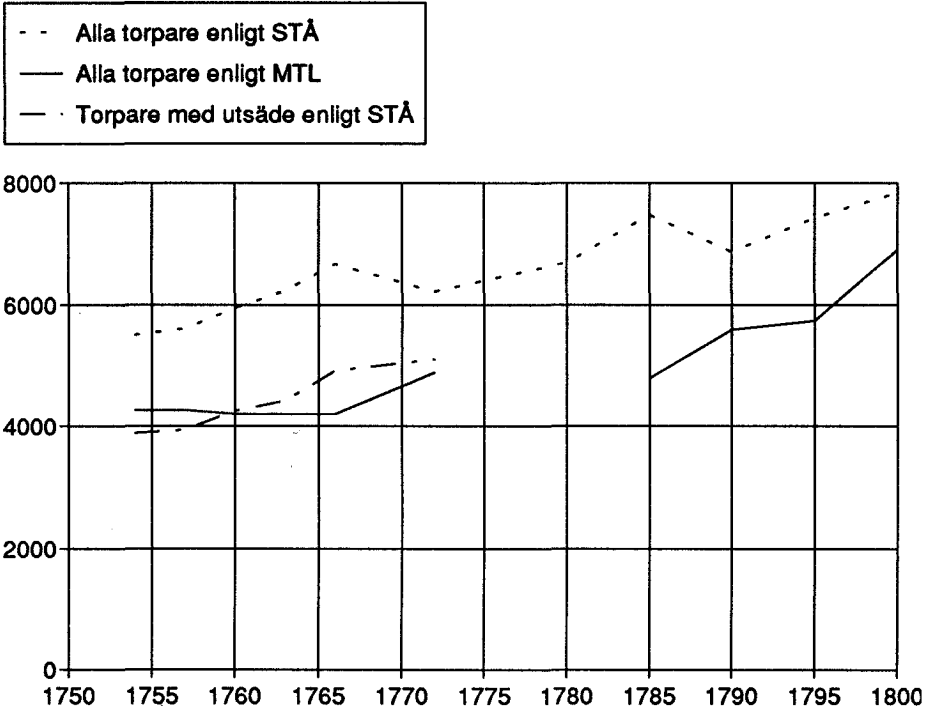
Östergötlands läns torpare enligt Tabellverket och i Mantalslängderna 1754–1800.

År för STÅ	1754	1757	1760	1763	1766	1772
År för MTL	1756	.	1761	.	.	1772
Årsskillnad	+1	.	0	.	.	–1
STÅ med utsäde	3 883	3 936	4 257	4 428	4 908	5 102
STÅ utan utsäde	1 628	1 684	1 697	1 896	1 768	1 117
Alla torpare	5 511	5 620	5 954	6 234	6 676	6 219
MTL	4 271	.	4 194	.	.	4 887
Jämkning	118		0			0
till folkräkningsår	4 389		4 194	.	.	4 887
STÅ minus MTL	+1 122		+1 760	.	.	+1 332
Men om MTL i torparkolumnen har enbart "utsädes-folk" blir i stället						
STÅ–MTL	–506	.	+63	.	.	+215
eller i procent av STÅ	+13		+1			+4
År för STÅ	1780	1785	1790	1795	1800	
År för MTL	.	1785	1790	1794	1801	
Årsskillnad	.	–1	–1	–2	0	
STÅ, alla torpare utom ogifta ²	6 700	7 481	6 865	7 422	7 841	
MTL, alla torpare		4 793	5 597	5 740	6 900 ¹	
STÅ minus MTL		+2 688	+1 268	+1 682	+941	
eller i procent av STÅ		+36	+18	+23	+12	

1) Torparkolumn saknas i tre härader, av vilka Finspånga läns är det viktigaste (Bergslags prosteri). Deras tal har beräknats efter medelökningen i E län i övrigt på tio år från 1790 för yrkesgruppen.

2) Angående ogifta torpare efter 1775 se sidan 26.

Diagram 1–2 IV
Östgötatorparna enligt Tabellverket och i Mantalslängderna 1754–1800.

Innan jag går vidare vill jag berätta hur jag försökte jämföra torparnas växlingar med de skiftande skördarna. För skördeutfallet finns officiella uppgifter av olika slag, mest landshövdingeberättelser över lantushållningen, ända från 1500-talet men länssiffror ges i tryck bara för ett fåtal år före 1775. Landshövdingeberättelserna hade inte siffror utan uttryck med gradering från missväxt, knapp skörd osv till ymnig skörd. Till rikssiffror "översattes" de inte förrän på 1850-talet men då gick man tillbaka ända till 1748 i en niogradig skala.

Den första större trycksaken i ämnet tycks vara Emanuel Ekmans "Undersökning om årsväxtens förhållande och i synnerhet om missväxtåren --- 1523–1781" som ingår i Vetenskapsakademiens handlingar. Långt senare kom J Hellstenius med en grundlig studie "Skördarna i Sverige och deras verkningar" i Statistisk tidskrift 1871. Men den nyss införda niogradiga skalan bytte han ut mot en sexgradig. Han har i alla händelser långa serier av länssiffror över skörden.

L Rääfs berömda bok "Ydre härad" (1856–) bör också nämnas här. Denna grundliga ortshistoria ger en rad uppgifter om missväxterna som kompletterar de källor jag har om dem.

Slutligen har vi Sundbärags jämförelse i tidskriften 1907 av *riksskörden* med det allmänna giftermålstalet, där han ofta men inte alltid ser ett samband mellan goda skördar och högt giftermålstal och vice versa. Till exempel beskriver han de sällsynt dåliga skördarna under åren 1780–1785 och hur de höll giftermålstalet nere. Även 1788–1790 års krig hämmade utvecklingen. Men därefter steg giftermålstalet desto kraftigare. "Året 1791 uppvisar det högsta giftermålstal vår statistik känner."

I mitt material, begränsat till torparna i E län, blir undantagen flera. Jag har i alla händelser nedan försökt att jämföra skördeutfallet, inte med giftermålstalet utan med torparnas tillkomst och avgång. Skörden ett visst år har ansetts böra jämföras med torparna ett år senare.

Torparår	1754– 1760	1761– 1766	1767– 1772	1780– 1784	1785– 1789	1790– 1794	1795– 1799
Torpare	+443	+651	+194	+781	–616	+557	+419
Skördeomdöme	5,3	4,0	3,3	3,6	4,4	7,4	6,5
Över eller under normal- skörd	–0,7	–2,0	–2,7	–2,4	–1,6	+1,4	+0,5

Man får betänka att torparna hade en stark ökning hela den här tiden i landet. Alla de fyra första perioderna ovan är medeltalen under normalskörd och man ser ökad tillströmning till torparklassen. Därpå följer trots fortsatt undernormal skörd ett häftigt bakslag för torparna. Rääf säger att i Ydre 1784 rådde hungersnöd. Till Norrköping kan en del torpare ha kommit på 1780-talet (se sidan 18). Men med 1790-talet är skördarna äntligen goda igen och nytt folk strömmar till klassen.

Med ett relativtal vill jag ytterligare belysa torparnas ställning och det är barnprocenten. Tyvärr gör första periodens sammanslagning av allmogens barn till en grupp att torparbarnen inte kan anges före 1775. Nedan ges alltså torparbarnens procenttal för vart femte år intill seklets utgång och mot dem ställs bondebarnens motsvarande tal för länet ävensom för bägge barngrupperna riksmedeltalen. Fastän de första fyra åren bygger på stiftssiffror med en tredjedel av folket utanför länet, torde de dock kunna begagnas vid den här jämförelsen.

	1775	1780	1785	1790	1795	1800
Torparbarn, %						
Stift/län	34	35	31	35	37	37
Rike	36	36	36	39	38	39
Bondebarn, %						
Stift/län	33	35	35	33	36	33
Rike	31	33	35	33	38	32

Det behövs inget diagram för att påvisa det kraftiga hacket år 1785 i torparnas barnprocent. Varken rikstalen för någondera gruppen eller bondebarnens tal för stift/län har någon svacka då. Den långa missväxtperioden 1780–1785 har nyss nämnts. Och det är nog den som förklarar både torparnas mannatopp i diagram IV och barnsvackan. Toppen är ett absolut tal som har ökats genom missväxterna och svackan är ett relativtal som har gått ner p g a toppen och genom de nya torparnas sannolika ungdom. En nedgång med fyra procent betyder cirka 280 barn mindre per år i länet. Som jag har sagt i början bekräftar det att torparklassen är på ett helt annat sätt konjunkturkänslig än bondeklassen.

Man hade väntat sig något fler sammanfattande uppgifter i Elgeskogs stora undersökning av Sunnerbo härads torp. De få tabeller som finns är ofta svårfattliga. En del av dem är på det sättet ofullständiga, att bara några få av häradets socknar ingår. Än mindre kan man därför jämföra torparna i Östergötland med dem i Sunnerbo. Gemensamt för de båda områdena är dock den starka utvecklingen under slutet av 1700-talet och den tycks vara störst i smålandshäradet.

Inte bara historiker har nytta av Elgeskogs noggranna beskrivning av lagstiftningsarbetets gång i torpfrågorna.

Vad som borde ge de östgötska torparna en bättre belysning vore ju att dela dem på områden. Svårigheten – vid en jämförelse med MTL – ligger i olikheterna mellan den kyrkliga och den borgerliga indelningen. Ett försök har gjorts i tabell E för 1785. Därvid har jag vågat mig på att göra ett kanske oberättigat tillägg till MTLs torparkolumn av den sista kolumnen ibland de mantalsbetalande, kallad "fattiga, bräckliga, utan bruk". Den kolumnen är måhända även den speciell för E län i MTL med lägre skatt än övriga betalande.

Det är klart att där ingår inte blott torpare. Emellertid får man genom tillägget för de flesta härader/prosterier en bättre överensstämmelse mellan STÅ och MTL. Underskottet hos MTL av sammanlagt 2 330 förbyts i ett överskott om 646. Göstring och Ydre är de områden som enligt tabellen har de största återstående underskotten hos MTL.

Tabell 1–2 E

Manliga östgötatorpare 1785 härads/prosterivis: Jämförelse av STÅ med MTL, torparkolumnen + kolumnen "fattiga, bräckliga, utan bruk".

Härad/prosteri	Mantalslängd "Alla torpare"	Fattiga, bräckliga, utan bruk	Summa	Stånds- tabell	STÅ minus summa MTL
Ydre	204	135	339	688	+349
Kind	381	224	605	506	–99
Vifolka/Valkebo	411	348	759	550	–209
Gullberg/Boberg	244	231	475	576	+101
Bankekind	574	379	953	780	–173
Hanekind	197	125	322	(300)	(–22)
Skärkind/Ham- markind	646	52	698	743	+45
Björkekind/ Östkind	366	134	500	1 371	–20
Bråbo/Memm./ Bergslags	680	211	891		
Göstring	297	163	460		
Aska	407	153	560	477	–83
Dal	143	50	193	270	+77
Lysing	192	125	317	452	+135
Summa	4 742	2 330	7 072	7 718	+646

Jag har även gått tillbaka i tiden och jämfört områdesvis med förhållandena 13 år tidigare eller 1772. Beträffande Ydre råder ungefär samma stora MTL-underskott som år 1785 och det syns vid båda tillfällena hänga ihop med ett antal torpare som prosten har tillagt sockentabellernas summa (år 1772: 328, år 1785: 349). Några tiondelar av diskrepanserna beror dock på att Tidervals tillhör prostriet men inte häradet. Av Rääfs bok (sidan 28) framgår att Ydre hade missväxt i fyra år 1769–1772. Det bör väl förklara det stora antalet torpare vid 1772 års slut, 701, som höll sig nästan lika år 1785 med 688.

I det andra särpräglade området, Göstring, såg det annorlunda ut. Förutom några tiotal som bör läggas till häradet för att täcka prostriets område, finner man en ökning av 545 torpare under de 13 åren. Det är klart och tydligt en följd av 1783 och 1784 års missväxter.

Ett försök att sammanfatta vad jag har funnit om utvecklingen i det toparfäta Östergötland från 1700-talets mitt till dess slut skulle se ut så här: Torparna var inte den största jordbrukargruppen, det var ju bönderna men den var mer konjunkturkänslig än de. Konjunkturen mäts i skördeutfallet. Dåliga skördar brukade följas av ökade torpupplåtelser och vid långvarig missväxt minskat antal barn per familj.

Tiden för upplåtelser kunde vara livstiden för torparen och hustrun, bestämd tid (ofta 50 år) eller obestämd tid. Men någon statistik häröver har jag inte funnit. Just vid den tid då min undersökning utgår eller år 1800 beslöt riksdagen att inskränka upplåtelsetiden till högst 50 år. Enligt Elgeskog hade kontrakten ofta tidigare gällt 80–100 år eller all framtid. Förmodligen var tiderna i E län ungefär lika med Sunnerbos.

Eftersökt men ej påträffad är dagsverkstorpens fördelning efter antalet arbetsdagar per vecka (eller per år). Det troliga sambandet mellan kontraktstiden och dagsverkenas antal har således inte heller kunnat prövas statistiskt.

Man ser då och då i litteraturen uttrycket *småtorp*, säkert motsvarande första periodens "torpare utan utsäde". Med andra ord är det troligt att småtorpen utgör huvuddelen av de torp som tagits upp i STÅ men inte i MTL. Gruppens storlek blir i så fall skillnaden mellan den övre och den nedre av kurvorna i diagram IV. Trots luckan i MTL-kurvan får man en bild i stort av torputvecklingen.

Wohlin har trängt djupt in i torparnas historia. Han talar om restriktioner mot bondetorpen före 1750 och hur den faktiska utvecklingen hade gått lagstiftningen i förväg som upphävde hindren. Elgeskog betonar torparens trängtan att äga sin jord. Wohlin lämnar uppgifter om sina källor, bl a länskommitteer, vilka under 1830-talet skulle yttra sig jämväl om äldre förhållanden.

Man kan förstå att deras yttranden inte hade många *numeriska* data som hade kunnat sammanställas till rikssiffror.

Jag slutar med några senare data för Sveriges hela torparklass. Den fortsatte att växa i Östergötland intill 1840 och i hela landet till 1860. Torparna själva var 8 000 i länet och drygt 100 000 i landet när de var som mest. Torpens hela folkmängd med barn och tjänare vid samma tider kan beräknas till 26 000 och 330 000 respektive. Det var den stora emigrationen som gav räddningen. Under ett sjuttioal år utvandrade cirka 1,4 miljoner.

Torpsystemet är ett avslutat kapitel i Sveriges jordbruk. Men vi har en väldig mängd gårdar och t o m gods vilkas namn slutar på torp. Det var heller ingen stor klasskillnad mellan bönder och torpare utan det var en ständig ström i båda riktningarna mellan dem.

5 En tabellförfattare på 1700-talet

Det är frågan om Säby, en församling vid nuvarande Tranås. "Tredje tabellen" för 1769 har två olika redovisningar av kvinnorna. Både civilståndstabellen och ståndstabellen slutar på 1 773 kvinnor. Så är även slutsumman i ålderstabellen men den stämmer inte med den särskilda summan av åldersgrupperna. Den senare är 1 364 eller 409 mindre. Det högre talet ger en könsproportion av 140/100 och det lägre ger 110/100.

Om jag går vidare till 1772 års tabell och dess åldersfördelning, ser jag samma tal som 1769 års i de flesta åldersklasserna. Det gäller både män och kvinnor. Jag märker dock tre undantag hos kvinnorna: femårsklasserna 25/30 och 30/35 har ökat med vardera 100 och åldern 35/40 med 200. Tillsammans ger tilläggen helt nära den summa som hade tillagts 1769 men då inte specificerats. Ytterligare har 1775 års tabell enahanda siffror med en eller annan minimal justering.

Kvinnor	1766	1769	1772	1775
25/30	122	94	194	194
30/35	103	94	194	194
35/40	85	88	188	288
40/45	73	77	77	78

Det stora tillskottet av kvinnor i medelåldern har inte stöd av mantalslängden. Ehuru den utesluter de mantalsfria visar den klart att könen väger ganska jämnt, t ex för 1777 män 598, kvinnor 595.

I tredje tabellens yrkesfördelning har hela tillägget lagts på allmogens barn och tjänstefolk över 15 år, den utom barnen största gruppen som härigenom får en könsproportion av 290/100. En så stor anhopning av kvinnor borde ha förutsatt någon manufaktur e d. Men inget därom har påträffats i hembygds litteraturen. Snarare kunde man säga att tanken motsägs av Rogberg och Ruda, när de i sin smålandsbok 1770 kallar Säby "en vidsträckt och lycklig församling".

Jag unnar dem gärna den lyckan. Men jag måste kalla det mindre lyckligt att deras präst år 1769 kopierade 1766 års folkmängdstabell – med nyssnämnda tillägg och några jämkningar. Och han fortsatte med fusket 1772 och 1775. Han ville eller orkade inte att göra nya tabeller.

Allra bäst framträder orimligheterna om man fortsätter jämförelsen av mellanålderna intill 1780. Plötsligt sjunker då de här kvinnornas antal med 440. Eftersom det just från 1775 blir femårsintervall mellan folkräkningarna, kan man nu direkt jämföra varje åldersklass med dess numerär fem år tidigare.

Kvinnor	1775		1780	Differens
20/25	130	25/30	84	-46
25/30	194	30/35	93	-101
30/35	194	35/40	95	-99
35/40	288	40/45	78	-210
40/45	78	45/50	94	+16
				-440

Prästen som gjorde de märkliga kopieringarna och tilläggen hette Christian Cadovius, av tysk härkomst, född 1733 i Gävle. Han kom från tjänst i Stockholm år 1767 till Säby regala pastorat och dog där 1777, sålunda före den sistnämnda folkräkningen.

Men är företeelsen unik? Tabellkommissionen krävde att prästen skulle ordna sin hjord i de rätta fällorna och det i början så ofta som vart tredje år. Frestelsen kan ha varit stor att bygga rapporten på den föregående folkräkningstabellen.

Men jag tror att prosten har kunnat hålla reda på sina församlingspräster, så att sådant här inte har hänt annat än i rena undantagsfall.

Källförteckning

Tryckta källor

Bergsten, N, Sveriges textilindustriförbund 1970–1950 med historik.

Elgeskog, V, Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet. Stockholm 1945.

Kongl. Tabell-Commissionens underd. berättelse till Kongl. Maj:t den 2 i October 1812.

Lext, G, Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg 1968.

Nicander, H, Om Tabell-Värkets Tillstånd i Sverige och Finland 1772–1795.

Nicander, Henrik, Ett antal artiklar om Tabellverket, ingående i Kungliga Vetenskapsakademiens Handlingar 1799–1815.

Helmfrid, B och Kraft, S (Red), Norrköpings historia, 4 (1719–1870). Stockholm 1968.

Rääf, L, Ydre härad, Linköping 1856–1875.

Sundbärg, C, Fortsatta bidrag till en svensk befolkningsstatistik 1750–1900: 55. Giftermålsfrekvensen (Statistisk tidskrift 1907).

Sundelius, H O, Norrköpings minne. Norrköping 1798.

Thulin, G, Om mantal. Stockholm 1890.

Wohlin, N, Torpare-, backstugu- och inhyseklasserna (Emigrationsutredningen. 11. Stockholm 1908).

Otryckta källor

Riksarkivet. Mantalslängder.

Tabellverkets folkmängdstabeller.

Kommerskollegium. Årsberättelser om tillståndet vid fabriker och andra näringar. "Spinnerierna".

Summary in English

The Statistical Committee (Tabellverket) compiled statistics of the population of Sweden during 1749 – 1860, which is said to be the oldest in the world. It was based on regular information from the clergy. These series were then continued by Statistics Sweden. Besides facts about age distribution and its changes, facts about the distribution of social status and occupation (STÅ) were collected. During the following years, age, sex, births, marriages and deaths have been studied thoroughly, while occupation has been pushed into the background more.

However, in 1949, when the Statistical Committee – Statistics Sweden had existed for 200 years, a list of the occupations during the whole period was published, with the grouping which had been used for the different periods. It was all given in national figures, but also with separate years more concentrated in county data.

Now difficult control work followed. It meant to find other material, which could be compared with the figures of the Statistical Committee. The period of time was evident, usually 25 years or the same periods during which a certain collection form had been used. The results were published in four articles in "Statistisk tidskrift" with I had to go back in time to get support when crossing periods. The last article but one, had instead of national figures, figures for the particular towns during the latter part of the 18th century.

In this fifth and last article, I have limited myself to one county in the south of Sweden, Östergötland. Information about the rural population there (according to STÅ) is, in paragraph 2, contrasted with the total of the tax-rolls (Mantalslängden, MTL). The result is shown with a table and a diagram for 8 selected years. Continuously the MTL has a deficit compared with STÅ. This is explained by the fact that the clergyman had more control of his herd with its continuous changes, as long as the MTL was made once a year. The fact that the end of the investigation period (1795–1800) shows a major setback for the MTL, while the STÅ-curve remains even, depends on the fact that the actual population registration in county E just round the turn of the century, was transferred to new people, who consequently were not trained for the work.

However, that is not a new discovery which has been made when the deficits in MTL have been reported in my articles. They were well known by the representatives of the Statistical Committee in Stockholm. One of them, H. Nicander, writes in 1812 that because the country's ecclesiastical subdivisions and the civil one in many cases were different, some areas have been excluded. However, I have shown, that this was not the case. It is not the areas but the persons who have escaped MTL, especially those who have been exempted from tax and therefore have been less interesting to the State. In spite of that, all being alive should be included in the tax-roll as from 1765, thus even the children.

The study in paragraph 3 has been devoted to the textile industry, which almost entirely was concentrated to Norrköping, the fourth town of the country for a long time and second to Stockholm in the 18th century as regards the textile industry. The staff, has in STÅ been compared with the one mentioned by the great spinning mills in their annual reports to the Swedish Board of Commerce, Kommerskollegium, KK. Diagram II shows a sudden decrease of the KK-curve in 1766, caused by an international crisis, but it is not shown in STÅ, which I maybe overestimated that year. During the 1770s and 1780s the curves agree better. A removal into town because of failure of the crops, will be spoken of in the next paragraph.

KK lacks distribution according to sex. The sex distribution you get through putting together the men according to STÅ with the women calculated with the support of KK, is of course particularly uncertain and shows great variation. During the years the average has been 70 per cent women.

In paragraph 4 I have chosen the crofters to represent the agriculture in Östergötland. It was not the biggest group, but at the most about 40 per cent. However, it was more sensitive to the state of the market, because the crofters did not own their land like the farmers, but had it at their disposal on certain conditions. It could be that they worked by the day or for other compensation. The time during which they had the land at their disposal was not always fixed. For a long time, Östergötland had a denser colonization of crofter's holdings than the rest of the country.

It is a question of grown-ups, usually male persons. At the beginning of the 16th century, when they were first registered, they were about 3.000 in Sweden except Finland. During two periods a stronger rise was noticeable. First came the giving up of crofter's holdings by the properties of the nobility – during the 17th century and later during the 18th century the giving up by farms. There was disagreement as regards taxation. The nobility wanted exemption for their crofters. From 1743 all crofter's holdings were relieved of tax.

In 1860 the country had the greatest number of crofter's holdings i.e. 100.000 and a population of 300.000, including servants.

After failures of the crops, which were not at all unusual, the number of crofters could be increased. Many wanted to break new soil. During such a period, 300 destitutes arrived at Norrköping in 1783, among them surely many crofters. However, gradually the crofters' wish to own their land grew stronger. Now there are no crofter's holdings any more in Sweden. They have been pulled down or rebuilt into other dwellings.

A case of cheating at the beginning of the existence of the Statistical Committee is described in paragraph 5. This took place at Säby, a parish in Småland at the border of Östergötland, during the 1760s. During the first period, the clergyman was to account for the population as often as every third year. When the clergyman there was to make up his first table in 1769, he filled in the same figures which were in the previous table for 1766. However, he made a few small additions i.e. he increased the number of women in middle life, altogether 400. The occupation table he added the 400 to "the children and the servants over 15 of the country people". He continued with more or less the same figures twice more, but when the clergyman died shortly after, one could take away the supernumerary women. So the 1780 table follows the actual circumstances.

Is the phenomenon unique? Yes, it is believed that the dean has checked his parish clergymen so that this kind of cheating has not been possible but in exceptional cases.